

Енеолітичне поховання в кургані
поблизу с. Орлик Полтавської області

У 1980 р. археологічна експедиція Полтавського краєзнавчого музею проводила охоронні розкопки курганів поблизу с. Орлик Кобеляцького р-ну Полтавської обл. в зоні спорудження місцевої зрошувальної системи¹. Було досліджено групу з трьох розораних невеликих курганів на лівому березі р. Ворскли в місці впадіння її в Дніпро. Вони розміщувались на одній лінії, причому курган № 3 знаходився на деякій відстані від близьких один до одного курганів № 1 та 2.

Привертає особливу увагу курган № 2, в якому виявлено цікаве поховання енеолітичного часу*. Він невеликих розмірів, висота від рівня стародавнього горизонту досягала 0,9 м, діаметр становив 26 м. Всього в кургані досліджено чотири поховання: енеолітичне (№ 1), ямного часу (№ 4), епохи пізньої бронзи (№ 2, 3) (рис. 1).

Осьове енеолітичне поховання (рис. 2, а) здійснене на рівні стародавнього горизонту на спеціальній площадці, яка фіксувалася в західному профілі центральної бровки (рис. 1) за прошарком, насиченим вуглинями та вохрою. Хоча в плані площадка повністю не простежувалась, можна вважати, що вона мала підпрямокутну форму (4,5×3,5 м). Кістяк — поганій збереженості (збереглися лише кістки лівої руки та ніг). Похований, очевидно, лежав на спині у випростаному стані, головою орієнтований на північ (рис. 2, а). З обох боків черепа знайдено великі шматки вохри темно-червоного кольору, які частково розпалися й утворили вохристі плями. Навколо кістяка простежувалась смуга вуглин шириною 10 см, що утворювала овал розміром 2,3×1,3 м. Можливо, це залишки згорілої дерев'яної конструкції. Під вуглинами земля була пропалена. Вуглини зустрічалися також на кістках, але дія вогню на них не відзначена.

В 1,5 м на схід від похованого, в межах площадки, знаходилося вогнище округлої форми (діаметром 1 м), зафіксоване в профілі центральної бровки у вигляді шару пропаленого ґрунту і вуглин. В ньому трапилися великий формований шматок темно-червоної вохри циліндричної форми та чаша конічної форми на високій конічній порожнистій ніжці (рис. 2, в; рис. 3). Поверхня чаші світло-коричневого кольору, ангобована, в тісті — домішки піску зі значним включенням кварцу та вапняку. Висота чаші — 11,3 см, діаметр — 12,7, діаметр ніжки — 8,8 см. Стінки — товщиною до 1 см. Чаша заповнена темно-червоною вохрою та вуглинями.

Над похованням був споруджений невеликий курган, насип якого розораний. В курган, в 3 м на північний схід від центру, було впушено ямне поховання № 4 без наступної досипки. Поховання здійснене в прямокутній ямі розміром 1,75×1,35 м, орієнтованій на південний захід — північний схід. Похований лежав на спині, з підігнутими ногами, головою на південний захід. Руки випростані вздовж тіла. Череп пофарбовано вохрою. На дні простежувалася рослинна підстилка. Поховання безінвентарне (рис. 2, б).

Описаний вище енеолітичний поховальний комплекс належить до групи найдавніших степових курганних пам'яток, які не мають конкретної назви й умовно визначаються як «випростані» поховання. Відзначені вперше В. О. Городцовим² на Сіверському Дінці, ці поховання відомі на великій степовій території від Волги до Дунаю. Про них писали К. Ф. Смирнов, М. Я. Мерперт, Д. Я. Телегін, О. Г. Шапошнікова, В. Я. Кияшко, А. Т. Синюк. В останні роки «випростані» поховання привернули пильну увагу дослідників у зв'язку із швидким збільшенням кількості нових матеріалів, що одержані в результаті широких розкопок

* Курган № 1 — ямного часу, № 3 — скіфського.

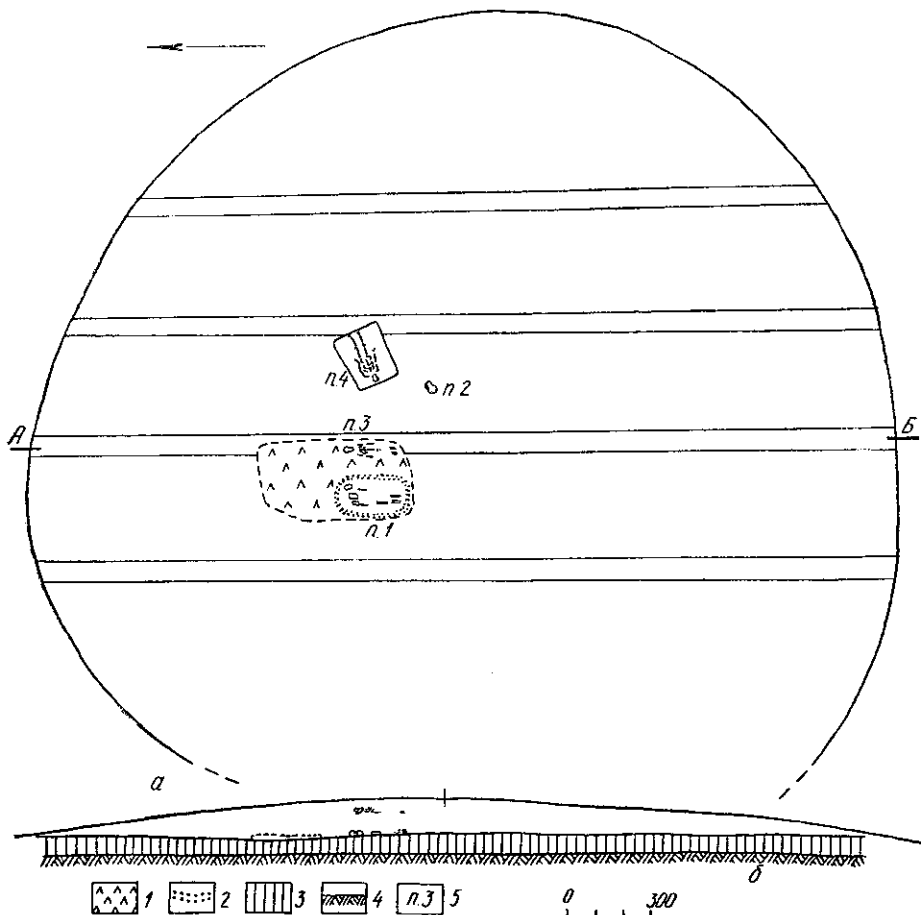

Рис. 1. План та розріз кургану № 2:

1 — поховальна площадка поховання № 1; 2 — вугілля; 3 — поховальний чорнозем; 4 — материк; 5 — номери поховань.

у зонах новобудов. Спробували виділити ці поховання в окремий культурний тип пам'яток. Так, І. Ф. Ковальова, вивчаючи велику групу «випростаних» поховань у Орельсько-Самарському межиріччі, поставила питання про виділення їх у Дніпровський ареал Волзько-Дніпровської культурно-історичної єдності епохи енеоліту³.

Картографування показало, що більшість «випростаних» поховань сконцентровано в Подніпров'ї. За нашими підрахунками, тільки під час робіт новобудовних експедицій з 1967 по 1980 р. у Подніпров'ї дослідили близько 100 поховань з 60 курганів, причому зосереджені вони в районі від Ворскли на півночі до Базавлука на півдні. Такої концентрації «випростаних» поховань в інших районах ми не знаємо. Звичайно ці поховання здійснені в неглибоких, вузьких, видовжено-овальних чи прямокутних ямах, на спині, випростано, з орієнтацією в східному напрямку. Кістки часто пофарбовано вохрою, характерні формовані шматки вохри у вигляді циліндрів, овалів, фігурних плиток. У поховальному ритуалі часто відбивається культ вогню⁴. «Випростані» поховання завжди є основними в курганах.

Поховання, про яке йдеться у даній публікації, відрізняється від інших поховань цього типу тим, що здійснене не в ямі, а на стародавній поверхні, на спеціальній площадці. Єдину аналогію йому знаходимо серед територіально близьких поховань Орельсько-Самарського межиріччя (курганна група XI, курган № 3, поховання № 14 поблизу с. Спаське Новомосковського р-ну Дніпропетровської обл.⁵). Порівняння обох пам'яток свідчить про повну ідентичність обрядів: ритуальні площадки

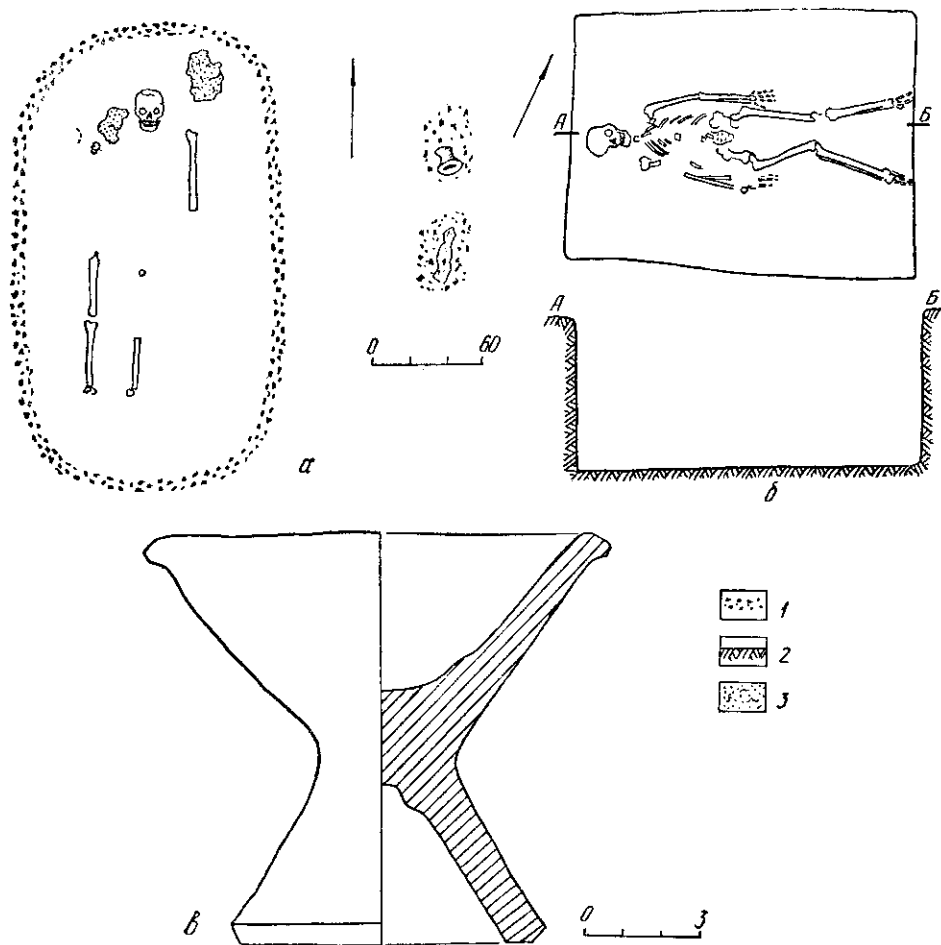

Рис. 2. План поховань № 1 (а), 4 (б) та чаша з поховання № 1 (в):
1 — вугілля; 2 — материк; 3 — вохра.

на стародавній поверхні, культ вогню, випростане положення й орієнтація на північ, наявність шматків вохри, а також аналогічні розміри курганів, споруджених над ними. При похованому поблизу с. Спаське виявлено фрагмент кераміки, який автор розкопок порівнює з керамікою пізнього етапу азово-дніпровської культури, знаходячи аналогії у нижньому енеолітичному шарі о-ва Похилий⁶.

Винятково важливим є питання культурної належності та часу існування цих поховань. Специфіку їх визначають в першу чергу випростане положення небіжчика та їх стратиграфія. Очевидно, мають рацію ті дослідники, які пов'язують виникнення підкурганних «випростаних» поховань з традиціями пізньонеолітичного часу⁷. На жаль, інвентар поховань не багатий. Дати його загальну характеристику поки що дуже важко. Особливо це стосується кераміки. Горщики з поховань мають індивідуальні риси і не знаходять прямих аналогій. Нові знахідки це підтверджують (курган № 1, поховання № 11, 25 біля м. Орджонікідзе)⁸. Не стала винятком і чаша на ніжці. В енеолітичних пам'ятках Степової України аналогії їй не відомі. Але кераміка цього типу характерна для енеолітичних культур Карпатського басейну, зокрема відома в лендельській культурі на пізньому, енеолітичному, етапі її розвитку. При цьому простежується близькість як форми, так і технологічних особливостей (домішки, обробка поверхні)⁹. Якщо врахувати відстань, що розділяє місце знахідки чаші і територію поширення лендельської культури, то наше порівняння може викликати сумніви. Звичайно,

потрібні додаткові докази і нові матеріали, яких поки що бракує. Що ж до хронології, то це не суперечить прийнятому датуванню.

Для визначення часу існування «випростаних» поховань відомостей ще не достатньо. Стратиграфічно вони передують похованням пізньоямного часу. Безпосередня стратиграфія з похованнями ранньоямного часу відсутня. Верхня межа часу існування поховань визначається за знайденими в них пізньотрипільськими статуетками «серезліївського» типу (с. Широке, курган № 1, поховання № 18, м. Орджонікідзе, курган

Рис. 3. Чаша з поховання № 1:
1 — загальний вигляд; 2 — ніжка чаші.

№ 3, поховання № 11, 25), нижня — умовна і пов'язана, можливо, з часом зникнення колективних могильників маріупольського типу, про що пише І. Ф. Ковальова, визначаючи «випростані» поховання як «постмаріупольські»¹⁰. Не виключено, що поховання, здійснені на рівні стародавньої поверхні, можуть бути найбільш ранніми серед «випростаних».

Л. Н. ЛУГОВАЯ, Ю. Я. РАССАМАКИН

Энеолитическое погребение в кургане поблизости с. Орлик Полтавской области

Резюме

Среди курганов, раскопанных экспедицией Полтавского краеведческого музея у с. Орлик Кобелякского р-на Полтавской обл. особый интерес вызвал курган № 2, в котором было исследовано древнейшее энеолитическое погребение, совершенное на древнем горизонте, на специальной культовой площадке. Скелет лежал в вытянутом положении, на спине, головой на север. Ярко выражен культ огня. В кострище была обнаружена конической формы чаша на высокой конической полой ножке. Энеолитический комплекс относится к памятникам, условно называемым «вытянутыми» погребениями, культурная и этническая принадлежность которых еще недостаточно ясна. Чаша на ножке не имеет аналогий в энеолитических памятниках Украины и близка к керамике позднего этапа лепенской культуры.

¹ *Луговая Л. Н.* Отчет о работе археологической экспедиции Полтавского краеведческого музея в 1980 г.— НА ИА АН УССР, ф. 1980/53.

² *Городцов В. А.* Результаты археологических исследований в Бахмутском уезде Екатеринославской губ. в 1903 г.— Тр. XIII АС. М., 1907, т. 1, с. 216—217.

³ *Ковалева И. Ф.* Вытянутые погребения Днепровского ареала Волго-Днепровской культурно-исторической общности эпохи энеолита.— В кн.: Курганные древности Степного Поднепровья III—I тыс. до н. э. Днепрпетровск, 1979, вып. 3, с. 69—70; *Кова-*

лева И. Ф. Днепровский ареал Волго-Днепровской этнокультурной общности.— В кн.: Проблемы эпохи энсолита степной и лесостепной полосы Восточной Европы (тезисы). Оренбург, 1980, с. 24.

⁴ Ковалева И. Ф. Вытянутые погребения Днепровского ареала Волго-Днепровской культурно-исторической общности эпохи энеолита, с. 66.

⁵ Ковалева И. Ф. Кильченская группа энеолитических вытянутых погребений и общие вопросы их датировки.— В кн.: Курганы Степного Поднепровья. Днепропетровск, 1980, с. 43.

⁶ Там же, с. 45, рис. 1, 4.

⁷ Смирнов К. Ф. Курганы у сел Иловатка и Политотдельское Сталинградской области.— МИА, 1959, № 50, с. 307; Смирнов К. Ф. Быковские курганы.— Там же, 1960, № 78, с. 235, 237; Мерперт Н. Я. Древнейшая история населения степной полосы Восточной Европы (III — нач. II тыс. до н. э.): Автореф. дис. ... д-ра ист. наук.— М., 1968, с. 26, 35; Ковалева И. Ф. Вытянутые погребения Днепровского ареала Волго-Днепровской культурно-исторической общности эпохи энеолита, с. 69—70; Ковалева И. Ф. К вопросу о культурной принадлежности вытянутых энеолитических погребений.— В кн.: Курганы Степного Поднепровья, с. 53.

⁸ Николова А. В. Новые энеолитические погребения Правобережья Днепра.— В кн.: Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР, Киев, 1981, с. 29—30.

⁹ Slovensko v mladšej dobe kamenej.— Bratislava, 1970, s. 142, tab. XLV, 4, 8; Tociak A. Erforschungstand der Lengyel—Kultur in der Slowakei.— SZAUSAV, 1969, Abb. 8, 4; Kosturik P. Die Lengyel—Kultur in Mähren.— SAUCSAV, 1972, N 6, Taf. 10, 2; Taf. 11, 3; Pavuk J. Súčasny stav štúdia lengyelskej kultúry na Slovensku.— PA, 1981, 72, N 2, Obr. 15, 8.

¹⁰ Ковалева И. Ф. К вопросу о культурной принадлежности вытянутых энеолитических погребений, с. 53.

О. П. ЖУРАВЛЬОВ,
А. Ш. АМІРХАНОВ, О. В. ГУБСЬКА

Фауна поселень епохи бронзи Олександрівськ та Провалля Ворошиловградської області

Поселення сабатинівського етапу зрубної культури епохи пізньої бронзи (XIII—XII ст. до н. е.) Олександрівськ та Провалля, які розташовані на території сучасної Ворошиловградської обл., розкопувались на початку 70-х років Сіверсько-Донецькою експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом І. А. Післарія *. В цій статті дається коротка характеристика ссавців, рештки яких знайдено при розкопках. Всього визначили близько 2000 кісток, що являють собою типові кухонні залишки.

Видовий склад ссавців наведено в табл. 1. Зупинимось на кожному виді окремо. Почнемо зі свійських тварин. В ряді випадків ми об'єднували дані з обох поселень для порівняння наших результатів з літературними даними.

Бик свійський (*Bos taurus* L.). Через погану збереженість повну краніологічну характеристику дати немає можливості. Але відсутність рогових стрижнів у матеріалі вказує, очевидно, на комолість худоби.

Наявність у матеріалі практично всіх частин скелета вказує на те, що тварин, призначених для їжі, забивали на поселеннях або десь поблизу. Повна відсутність третіх фаланг пов'язана, мабуть, з тим, що копитні фаланги залишались в шкірі і видалялися з неї лише при подальшій обробці в іншому місці, тому і не потрапили до кухонних решток.

В. І. Цалкін, який вивчав остеологічний матеріал з поселень епохи бронзи, вказував, що найчисленнішою групою частин скелета бика є зуби ¹. При обробці остеологічних матеріалів з Левенцівської фортеці та Левенцівки І автори відзначили аналогічну картину, але висловили припущення, що в даному випадку мав місце неповний збір матеріалу археологами. Остеологічний матеріал і в Олександрівську, і в Проваллі

* Автори щиро вдячні І. А. Післарію за надану можливість опрацювати остеологічний матеріал.